
IDEI ECONOMICE PROGRESISTE ÎN OPERA LUI A. D. XENOPOL

VASILE NECHITA

A. D. Xenopol, sesizînd interdependența obiectivă între fenomenul istoric și cel economic, rămînînd consecvent adept al determinismului economic, rezervă în cadrul preocupărilor sale științifice un loc foarte important cercetării unor variate și complexe probleme de economie națională. El însuși preciza că „pe mine mă interesase întotdeauna viața economică a societăților și în istoria românilor introdusesem pretutindeni, unde trebuie, cercetări în această îndreptare, fiind chiar cel dintîi care căutasem să pun în legătură dezvoltarea poporului român cu starea lui economică”.¹

Opera sa, istorică și social-economică, de largă respirație românească, elaborată de pe pozițiile burgheziei industriale, ale cărei interese fundamentale coincideau cu cele ale națiunii, i-a adus lui A. D. Xenopol, în timpul vieții, un binemeritat prestigiu științific, național și internațional și o aleasă prețuire în zilele noastre. Vizîndu-l direct, tov. N. Ceaușescu în *Raportul prezentat la cel de al IX-lea Congres al Partidului Comunist Român* arăta : „Încă din secolul trecut, numeroși patrioți, animați de idealuri progresiste, de grijă pentru soarta țării, s-au preocupat să găsească soluțiile care să schimbe situația social-economică deosebit de grea a României din vremea lor”.²

Dominanta gîndirii economice a lui A. D. Xenopol, căreia i-a subordonat majoritatea studiilor de economie națională, este încercarea în cea mai mare măsură împlinită, de a fundamenta necesitatea, posibilitatea și oportunitatea industrializării României.

Cum era și firesc, în abordarea acestei chestiuni economice, de viață și de moarte pentru noi, A. D. Xenopol a pornit de la studierea realităților românești, fiindcă numai pe această bază putea să desprindă tendințele generale ale dezvoltării noastre ulterioare.

¹ A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. IV, „Junimea”, Buc., 1933, p. 414.

² Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de al IX-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Ed. Politică, Buc., 1965, p. 21.

Problema caracterului economiei românești i-a reținut atenția lui A. D. Xenopol nu atât pentru a constata că România se găsea în situația de țară „curată” agricolă, fiindcă după cum chiar el mărturisea „nu credem că este lipsă de a mai demonstra”³, ci pentru a demasca, cu argumente de necontestat, caracterul reacționar și antinațional al teoriei „România țară eminentamente agricolă” și al politicii economice care viza perpetuarea stării existente.

Încă din 1870, când se afla la Berlin pentru a-și susține doctoratul în drept și filozofie, A. D. Xenopol se declara fățiș în dezacord cu adepții teoriei și politicii „România țară eminentamente agricolă”. În recenzia: *Tractatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, el scria: „Se tot repetă acum la noi în toate părțile și mai ales prin circulările ministeriale că sîntem o țară agricolă, că agricultura este și trebuie să rămînă mersul vieții noastre economice... Toate acestea sînt principii neadevărate în totul... și periculoase pentru dezvoltarea și existența noastră”.⁴

Lupta o dată angajată capătă noi dimensiuni îndată ce se întoarce în țară. Cu o tenacitate pilduitoare a zdrobit tot soiul de argumente care încercau să împiedice realizarea convingerilor sale, expresie a intereselor unei națiuni dornice să schimbe situația precară în care se afla. Pentru A. D. Xenopol era absolut clar că dezvoltarea țării pe cale exclusiv agricolă nu putea să asigure acea bază materială solidă, necesară înfloririi, sub toate aspectele, a națiunii române. Fin cunoscător al vieții social economice românești, el arată că „orice popor care tinde la propășire trebuie mai întîi să-și asigure o bază materială pe care să înalțe propășirea sa”⁵ (*sublinierea lui A.D.X.*).

Pledoaria lui A. D. Xenopol pentru o economie multilaterală și armonios dezvoltată, în care industria, agricultura și comerțul să dețină locuri bine definite, este o reflectare, pe plan teoretic, a faptelor reale care arătau, în chip dur, că țara noastră dispunea numai de „lucruri brute, nelucrate, la producerea cărora ia parte mai mult natura”, lucruri care iau drumul străinătății de unde, „prefăcute în obiecte lucrate”⁶, se întorc în cele din urmă la noi cu prețuri foarte mari.

După opinia lui Xenopol, situația României de țară predominant agricolă, producătoare și exportatoare de „lucruri brute”, are consecințe dintre cele mai nefaste pentru prezentul și viitorul nostru. Întîiul pericol al exclusivismului agricol, este slaba unitate națională, condiție de loc neglijabilă pentru mersul nostru înainte. Funcționarismul, opoziția de interese între partide și clase, falsificarea democrației, efecte ale caracterului agrar al țării,

³ *Texte din literatura economică în România — secolul XIX*. Ed. Academiei, Buc., 1960, p. 377.

⁴ A. D. Xenopol, *Tractatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, în „Convorbiri literare”, Iași, an. IV, nr. 17, 1870, p. 277.

⁵ *Idem*, *Studii economice*, Craiova, 1882, p. 2—3. (În continuare, trimerterile le facem numai la această ediție, cu excepția cîtorva, semnalate la locul potrivit, care se referă la ediția din 1879).

⁶ *Ibidem*, p. 3.

sînt tot atîtea obstacole în calea cimentării acelei solidarități de interese „care singură e în stare a aduna pe indivizii unei națiuni în un popor, în o unitate comună”.⁷

Interesant de subliniat este faptul că A. D. Xenopol pune la baza solidarității de interese, în primul rînd, relațiile economice; că este pe deplin edificat asupra raportului causal între dezvoltarea complexului economic național, clădit de o industrie puternică și o agricultură înaintată, și piața internă, pe de o parte, între piața internă, unitate și independență națională, pe de altă parte. Concludent este, în acest sens, textul în care A. D. Xenopol precizează expres că în condițiile în care „o țară produce numai material brut — produse agricole — relațiunile între oameni înăuntrul țării sînt puține și slabe, căci nimeni nu schimbă cu vecinul lui același lucru, grîu cu grîu, boi cu boi, etc.; solidaritatea intereselor nu există, nici lucrare împreună pentru înălțarea și independența țării”.⁸

Asupra țării care trăiește mai mult din munca pămîntului, cum este cazul României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, planează — spunea A. D. Xenopol — și pericolul împuținării populației ei. Din moment ce populația rurală, „temelia oricărui stat agricol, singura clasă într-adevăr productivă”, abia putea să-și procure, din munca oîmpului, cele necesare „nu pentru a duce un trai bun, ci pentru a nu muri de foame”⁹, apare pericolul reducerii considerabile a aportului ei la procrearea speciei. Astfel, națiunea „curat agricolă” pune „cuțitul chiar la existența poporului prin împuținarea populației, provenită din sărăcia poporului”.¹⁰ Această grije pentru starea existentă, dar mai ales pentru cea de viitor, este o dovadă grăitoare a clarviziunii științifice, a puterii de înțelegere a celor mai ascunse implicații economice și sociologice, pe care a dobîndit-o Xenopol, în confruntarea permanentă cu lumea reală și cea a cărților.

Chemarea lui A. D. Xenopol de a „înțelege starea socială și economică în care ne aflăm”¹¹ era în același timp o chemare la înțelegerea exactă a locului României, „eminamente agricolă”, în sistemul diviziunii internaționale a muncii, la înțelegerea viciului întregii noastre dezvoltări, pericolului „care amenință chiar viața și existența noastră”.¹²

Nu cu puțină amărăciune, scria A. D. Xenopol, că „Noi nu producem ceva decît prin agricultură; idealul nostru economic este de a fi o țară agricolă servind restului Europei de grînar, pentru aprovizionarea ei

⁷ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 7.

⁸ Idem, *Tratatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, în „Convorbiri literare”, nr. 17, 1870, p. 275.

⁹ Idem, *Studii economice*, p. 10.

¹⁰ *Texte din literatura economică în România, secolul XIX*, p. 382.

¹¹ A. D. Xenopol, *Studii asupra stării noastre actuale*, partea I, în „Convorbiri literare”, nr. 1, 1870, p. 8.

¹² *Texte din literatura economică în România, secolul XIX*, p. 378.

foarte ieftină cu produse brute și de piață, pentru desfacerea foarte avantajoasă a fabricatelor sale”¹³ și ceea ce este mai dureros, declara el, este faptul că „mulți cred că aceasta e foarte bine și că noi trebuie să rămînem așa”.¹⁴

Cugetările sale adînci asupra poziției pe care o avea România în contextul diviziunii internaționale a muncii l-au condus la concluzia că ea se afla într-o inferioritate evidentă față de țările occidentale. Menținîndu-se în continuare ca o țară predominant agricolă, nu putea să nu-și pericliteze atît propășirea materială, cît și independența națională, economică și politică.

Întrebările : „oare este cu putință ca o țară să rămîie numai agricolă ? Oare agricultura se poate dezvolta în toată întinderea ei fără o industrie ?... Și oare bine este pentru o țară de a rămîie dedată la agricultură ?”¹⁵, puse atît pentru sine, cît și pentru contemporanii săi, cu deosebire pentru acei de a căror acțiune depindea soarta țării, găsesc în opera lui A. D. Xenopol un unic și fundamentat răspuns : crearea și dezvoltarea unui complex economic național, independent și suveran, în cadrul căruia atenția cea mai mare trebuie să se acorde industriei.

Exponent al intereselor fundamentale ale națiunii române, A. D. Xenopol își îndreaptă frontal tăișul criticii sale științifice nu numai împotriva diversilor ideologi români, susținători ai exclusivismului agricol, ci și împotriva cercurilor guvernante din vremea sa. „Cea dintîi datorie a unei ocîrmuirii inteligente și patriote — preciza el — va fi să-și pună toate silințele spre a da cît mai curînd naștere unei mișcări industriale.” Faptele reale și interesele în slujba cărora și-a pus întreaga sa capacitate au imprimat criticii lui A. D. Xenopol un pronunțat caracter acuzator. Semnificativă este în această privință afirmația că „nu s-a găsit încă nici o voce în corpurile legiuitoare care să propună ceva în favoarea dezvoltării industriei”.¹⁶

Convingerea nestrămutată a lui A. D. Xenopol, bazată pe o analiză la nivel macroeconomic, era aceea că „dezvoltarea industriei în o țară este ceva absolut necesar”.¹⁷ Respingînd punctul de vedere al lui Ion Strat, potrivit căruia industrializarea României ar avea scopul „ca să ne satisfacem o vanitate puerilă și să putem zice că aceste produse sînt create în țara noastră de compatrioții noștri”¹⁸, A. D. Xenopol spunea răspicat :

¹³ A. D. Xenopol, *Convorbiri economice de Ion Ghica*, în „Convorbiri literare”, nr. 1, 1872, p. 31.

¹⁴ Idem, *Opere economice*, Ed. Academiei, Buc., 1967, p. 80.

¹⁵ Idem, *Studii asupra stării noastre actuale*, partea a V-a, *Starea noastră economică*, în „Convorbiri literare”, nr. 1, 1877 p. 8.

¹⁶ Idem, *Studii economice*, Tipografia „Steaua României”, Iași, 1879, p. 59—60 (această idee nu mai apare în ediția de la Craiova, 1882).

¹⁷ Idem, *Tratatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, în „Convorbiri literare”, nr. 17, 1870, p. 275.

¹⁸ Ion Strat, *Tratatul complexu de economia politică sau simplă expunere a modului cum se formează, se distribuie și se consumă bogățiile*, Buc., Impr. statului, 1870, p. 306.

„Nu. Cu totul altele sînt cauzele care trebuie să îndemne pe un popor a-și dezvolta industria și comerțul său”.¹⁹

Pentru a demonstra necesitatea obiectivă a industrializării României, A. D. Xenopol se sprijinea pe o multitudine de factori social-economici, caracteristici stadiului la care se găsea economia țării noastre în acel moment. Înainte de toate, el susținea că industria națională era chemată să înlăture înapoierea economică, să ajute la ridicarea tuturor ramurilor economiei și în primul rînd a agriculturii.

Convingerea sa era că „Agricultura are nevoie pentru a înflori de o industrie puternic dezvoltată care să meargă *alături* cu ea și pe același pămînt, pentru că numai din susținerile lor mutuale se pot dezvolta ambele aceste ramuri de cultură omenească”²⁰ (*sublinierea lui A.D.X.*). Evidențind necesitatea și, în același timp, dificultatea înzestrării agriculturii cu unelte mecanizate arăta că aceasta este greu de făcut atîta timp cît rămînem tributari străinătății; dacă mașinile-unelte agricole, îndeosebi tractoarele, le-am fabrica în țară, atunci s-ar schimba lucrurile.²¹

Insistența și mai ales constanța în fundamentarea necesității industrializării, pornind de la locul și rolul celor două ramuri ale producției materiale în cadrul complexului economic național, și de la condiționarea lor reciprocă, este, în maniera cea mai convingătoare ilustrată de observația făcută încă în 1870, cînd se afla la studii în străinătate potrivit căreia „agricultura, neputîndu-se folosi de noile invențiuni, descoperiri, nu va putea propăși, pămîntul sărăcind apoi prin aceea că i se iau sucurile ce nu i se mai înapoiesc sub nici o formă, o scădere în producțiunea materiilor brute însă este urmarea necesară”.²²

În acest context, se impune să subliniem — lucru care-i face cinste lui A. D. Xenopol — și ideea că el a văzut nu numai influența industriei asupra agriculturii, ci și influența agriculturii asupra industriei. Era pe deplin convins că nivelul și perspectivele dezvoltării industriei noastre naționale sînt, în bună măsură, legate de situația agriculturii. „Reaua stare a agriculturii noastre — scria A. D. Xenopol — împiedică chiar avîntul industrial”.²³ Ieșirea din situația precară din care ne găseam, caracterizată prin slaba dezvoltare a industriei și agriculturii, era posibilă, după părerea lui A. D. Xenopol, numai dacă industria și dependent de aceasta agricultura cunosc o largă dezvoltare pe măsura necesităților și posibilităților de care dispunem.

¹⁹ A. D. Xenopol, *Tractatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, în „Convorbiri literare”, nr. 17, 1870, p. 274.

²⁰ *Idem*, *Studii asupra stării noastre actuale*, partea a V-a, *Starea noastră economică*, în „Convorbiri literare”, nr. 1, 1877, p. 8.

²¹ Vezi N. Gogoneață și Z. Ornea: *A. D. Xenopol, Concepția socială și filozofică*, Ed. Științifică, Buc., 1965, p. 116.

²² A. D. Xenopol, *Tractatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, în „Convorbiri literare”, nr. 17, 1870, p. 274—275.

²³ *Idem*, *Studii economice*, p. 206.

Industria, în viziunea lui A. D. Xenopol, era nu numai „o chestiune de *cîstig*, ci și o chestiune de *civilizație*“²⁴ (*sublinierea lui A.D.X.*). Propășirea noastră sub raportul civilizației spirituale era condiționată, în chip hotărîtor, de crearea și dezvoltarea unei puternice industrii naționale. Fără o industrie proprie, croită la scara necesităților reale și urgente ale țării noastre, nu putem realiza o impulsională a tuturor laturilor vieții materiale și spirituale. Cît de puternic întipărită era în conștiința lui A. D. Xenopol această idee ne-o arată textul în care spunea că „dezvoltarea industriei în țara noastră ar da un avînt și altor ramuri de ocupație care zac în cea mai mare lîncezeală și care sînt iarăși esențiale civilizației: știința, arta și literatura“.²⁵ Între ramurile „esențiale civilizației“, al căror progres este condiționat, în primul rînd, de nivelul industriei și care, la rîndul lor, exercită o influență activă asupra ritmului creșterii economice, o importanță deosebită acordă învățămîntului românesc.

Fundamentarea teoretică a necesității industrializării României se bazează, în concepția lui A. D. Xenopol, în foarte mare măsură, pe interdependența obiectivă dintre crearea și dezvoltarea industriei naționale și progresul învățămîntului. În această direcție, el arată că un factor care „a împiedicat dezvoltarea industriei naționale... este instrucțiunea cea nepotrivită“²⁶, întrucît nu oferea cadrele necesare ca număr, calificare și în specialitățile solicitate de producție.

Spiritul de observație și înțelegere exactă a realității rezultă clar din caracterizarea generală pe care o face A. D. Xenopol asupra învățămîntului românesc din timpul său: „Sistemul nostru școlar e în genere așa întocmit încît să dea țării birocrați și funcționari. De la școala sătească și pînă la Universitate se învață în școalele noastre, într-un grad mai mare sau mai mic, știința mult prețioasă de a mînuși pana pentru a intra în vreo cancelarie“.²⁷ Remarca, nu cu plăcere că în țara noastră nu se observă vreo preocupare pentru înființarea „unui Politehnicum, spre învățarea științelor reale“.²⁸

A. D. Xenopol are marele merit de a fi înțeles foarte bine că producția materială și învățămîntul se impulsionează reciproc. Producția materială dezvoltată corespunzător epocii istorice pe care o străbate omenirea — și anume la nivelul țărilor avansate ale lumii — bazată în primul rînd pe industrie, asigură baza materială a învățămîntului, stimulează creația științifică și îmbogățește conținutul procesului instructiv-educativ, deschizînd totodată noi posibilități de activitate socialmente utilă, locuri de muncă corespunzătoare nivelului de pregătire, al specialiștilor formați în școli. În același

²⁴ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 15.

²⁵ *Ibidem*, *Studii economice*, Tipografia „Steaua României“, Iași, 1879, p. 132 (această idee nu mai apare în ediția de la Craiova, 1882).

²⁶ *Ibidem*, *Studii asupra stării noastre actuale*, partea a V-a, *Starea noastră economică*, în „Convorbiri literare“, nr. 4, 1877, p. 119.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, *Studii economice*, p. 54.

timp însă, producția materială modernă, tehnica în continuă perfecționare nu se pot înlăptui, nu se pot dezvolta, fără învățămînt, fără crearea forței de muncă proprii, pregătită corespunzător.

Credința nestrămutată a lui A. D. Xenopol că industrializarea României „e ceva absolut necesar” este, în mare parte, rezultatul frămîntărilor sale intelectuale de a înțelege natura raporturilor statornicite între țara noastră și alte țări, și mai ales de a sesiza sensul evoluției lor în viitor. Analiza comparată pe care o face el între o țară agricolă și una industrială are drept unic scop acela de a „arăta pînă în ce grad exorbitant atîrnă viața noastră de popoarele străine”.²⁹ Suplețea în gîndire și marea capacitate de orientare în labirintul fenomenelor social-economice i-au dat posibilitatea lui A. D. Xenopol să conchidă că industrializarea este nu numai „o chestiune de cîștig, ci și una de naționalitate”³⁰, singura în măsură să ducă la dobîndirea unei independențe economice și politice reale (*sublinierea lui A.D.X.*). „Dacă nu voim să pierim — scria el — trebuie numaidecît să punem umărul la schimbarea stării economice a țării și la aceasta nu se poate ajunge altfel decît prin crearea și încurajarea industriilor”³¹ (*sublinierea U.N.*).

Constatînd că relațiile externe se stabilesc pe baza raportului de forțe existent la un moment dat, pe principiul „fii tare dacă vrei să trăiești”, simțind pericolul măririi dependenței economice și politice a țării noastre de apusul Europei, A. D. Xenopol, sincer îngrijorat de soarta țării, face eforturi vizibile pentru a convinge opinia publică românească că „Baza existenței popoarelor în timpurile noi este puterea lor. Puterea este rezultatul bogăției. Bogăția nu se poate spori într-un popor decît rafinîndu-se munca acestuia. De aici necesitatea neapărată a unei dezvoltări industriale”³² (*sublinierea U.N.*).

Ca istoric, A. D. Xenopol și-a dat seama că bogăția nu este de partea țărilor „curat” agricole, ci de partea țărilor industriale; „a rămîne dedați numai agriculturii — scria el în 1895 — este a ne... constitui pentru totdeauna robii străinătății. Într-adevăr aceasta ne va trimite în schimb pentru produsele unei munci grosolane și primitive, acele ale unei munci rafinate și civilizate, care sub volumuri înzecit de mici vor reprezenta prețuri înzecit de mari, înoît munca întregă a poporului nostru va sluji numai pentru a plăti o porțiune foarte mică din munca altor țări. Românii, deci, vor îndeplini în concertul popoarelor europene munca manuală, brută și grosolană, prost plătită și puțin căutată deoarece poate fi făcută de toată lumea; și vor primi ca răsplată a acestei munci grele și încordate fărămiturile ce vor cădea la masa țărilor civilizate”.³³

²⁹ *Texte din literatura economică în România, secolul XIX*, p. 377.

³⁰ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 18.

³¹ V. C. Buțureanu și A. D. Xenopol, *Industria berei și impozitul*, Buc., Sococ, 1895, p. 16.

³² A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 255—256.

³³ V. C. Buțurcanu și A. D. Xenopol, *Industria berei și impozitul*, p. 8.

Dintre adepții industrialismului secolului al XIX-lea, A. D. Xenopol formulează în modul cel mai amplu³⁴ ideea inechitabilității relațiilor economice între țările agricole și cele industriale, în mod concret, între țara noastră și Europa Occidentală. Inechitabilitatea decurgea din faptul că structura economiei noastre naționale, caracterul muncii sociale ne obliga să vindem ieftin și să cumpărăm scump. Astfel, o parte considerabilă din valoarea nou creată și uneori chiar din valoarea trecută lua drumul străinătății. Popoarele industriale se îmbogățeau, în timp ce noi continuam să rămânem săraci. Și nici nu putea fi altfel atîta vreme cît productivitatea muncii naționale nu se ridica la nivelul celor mai avansate țări europene.

Meditînd asupra implicațiilor pe care le avea slaba productivitate națională, A. D. Xenopol scria: „Cîte kile de grîu nu sînt oare cuprinse într-un ornic de Geneva? Sute de țărani au asudat sub arșița soarelui luni de zile pentru a produce ceea ce ornicanul din Geneva a produs în puține zile cu osteneală mai mult intelectuală decît fizică”.³⁵

Soluția radicală și unică în același timp, pe care o indică A. D. Xenopol pentru a face ca relațiile noastre externe să devină avantajoase, întemeiate pe principiul respectării independenței și suveranității naționale, pentru a schimba locul și rolul României în economia Europei³⁶ era transformarea, în proporții din ce în ce mai mari, a muncii simple în muncă complexă, ridicarea substanțială a productivității muncii naționale pe calca industrializării.

Luptînd cu perseverență pentru înfăptuirea practică a industrializării României, A. D. Xenopol atrăgea atenția asupra urgenței cu care aceasta trebuia să se realizeze, „cîci în veacul nostru, unde propășirea merge așa de iute, fiecare zi pierdută se afundă mai adînc sub călcarea strivitoare a națiunilor mai civilizate”³⁷ (sublinierea U.N.).

Observator atent al conjuncturii interne și internaționale, el cerea trecerea rapidă de la discuțiile teoretice asupra necesității industrializării la acțiuni practice și chibzuite, deoarece „pe cînd noi discutăm mereu în teorii, țara piere și noi privim cum se prăbușesc unele după altele toate pozițiile economice, fără a găsi nici un mijloc real și practic de a stăvili răul ce ne mîncă”.³⁸

Programul concret de industrializare a țării, conceput de A. D. Xenopol, se baza pe axioma că „Industria trebuie să fie națională”.³⁹ Pentru

³⁴ Vezi C. Murgescu, *Ideea industrializării în gîndirea economică din România*, în „Viața Românească”, nr. 8/1964, p. 221.

³⁵ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 14.

³⁶ Referindu-se la locul și rolul României în Europa, A. D. Xenopol afirma că „în societatea cea mare europeană, noi, Românii, sîntem însărcinați cu munca cea mai grosolană, avem rolul cel mai înjositor, cel mai apropiat de animale sau de mașinile fără conștiință” (*Studii economice*, p. 187).

³⁷ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 226—227.

³⁸ Ancheta industrială. *Economia națională* an. IX, nr. 21, 1885, p. 244.

³⁹ A. D. Xenopol, *Rezumat de prelegeri populare a Societății Junimea anul al VIII-lea*, în „Convorbiri literare”, nr. 2, 1872, p. 82.

realizarea acestui deziderat național, el indică ca soluție crearea și dezvoltarea industriei mari. Criticînd părerile unor gînditori români contemporani cu el⁴⁰, A. D. Xenopol susținea cu convingere ideea că „*industria mare este ceea ce trebuie să căutăm a dezvolta mai întîi în România*“⁴¹ (*sublinierea lui A.D.X.*).

Măsura reală a profunzimii gîndirii lui A. D. Xenopol, a înălțimii pînă la care s-a ridicat în tratarea celor mai complexe chestiuni de economie națională, este dată de teza potrivit căreia „*va trebui să începem și în dezvoltarea industrială prin ultimile rezultate*“⁴², prin industrii mari, care reclamă mașini complicate și capitaluri de milioane. Numai că pentru a se ajunge aici este necesar să se ia un sistem de măsuri generale, aplicate în chip conștient și permanent întregii țări și nu „îndreptări și me-remetisiri de ocaziune“.⁴³ Măsurile luate la îndeplinire, improvizațiile de moment nu erau în spiritul vederilor sale, fiindcă nu puteau asigura dezvoltarea industrială pe care o dorea și o aștepta națiunea română.

Socotim că această idee trebuie reținută, întrucît în istoria gîndirii economice românești din secolul al XIX-lea, ea nu este prea des întîlnită; crearea și dezvoltarea industriei naționale pe baza ultimelor realizări tehnice era de natură să accelereze dezvoltarea noastră economică; numai marea industrie era capabilă să producă în mod rentabil bunurile materiale care să satisfacă trebuințele interne și să reziste cu succes competiției comerciale internaționale; ideea industrializării pe calea mării industriei și pe baza celor mai noi cuceriri ale gîndirii științifice naționale și universale este pentru noi la fel de actuală astăzi ca și acum opt decenii și ceva.

Apreciind în mod just posibilitățile de care dispuneam la sfîrșitul secolului al XIX-lea, ritmul și perspectivele dezvoltării economiei mondiale A. D. Xenopol, în programul său economic, pune accentul principal nu pe industriile de export, ci pe ramurile care să satisfacă necesitățile interne. Pentru el era clar că, în împrejurările de atunci România nu putea deveni, chiar de la începutul industrializării ei, o țară exportatoare de produse industriale. Exprimîndu-și această convingere arăta: „*va trece încă mult timp înainte ca exportul țării noastre să cuprindă și obiecte industriale*“.⁴⁴ În

⁴⁰ În perioada dinainte de 1882, A. D. Xenopol s-a pronunțat hotărît împotriva ideilor emise de I. Ghica și P. S. Aurelian, care arătau că industria noastră națională ar trebui să se întemeieze pe industria mică. Aurelian declara deschis că „*aceasta este calea naturală a dezvoltării economice în toate țările și prin urmare nu poate fi altfel în țara noastră*“ (*Cum se poate fonda industria în România*, p. 8). La rîndul său Ghica s-a situat pe o poziție potrivnică creării acelor fabrici pentru care „*trebuie mașini mari și complicate și capitaluri de milioane*“ (*Scrieri economice*, Buc., 1937, vol. III). Împotriva punctului de vedere al lui I. Ghica, Xenopol considera că tocmai aceste fabrici „*s-ar putea introduce mai cu ușurință și folos în România*“ (*Studii economice*, p. 204).

⁴¹ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 233.

⁴² *Ibidem*, p. 236.

⁴³ *I d e m*, *Studii asupra stării noastre actuale*, în „Convorbiri literare“, nr. 20, 1871, p. 318.

⁴⁴ *I d e m*, *Studii economice*, p. 192.

consecință, pentru început, industrializarea noastră trebuie să aibă ca obiectiv fundamental acoperirea necesităților proprii, „măcar pînă într-atîta încît să servească la întîmpinarea nevoilor celor mai de căpetenie ale trebuințelor vieții”.⁴⁵ Poziția în sine este realistă, deoarece o atare dezvoltare a industriei în România, avînd piața de desfacere asigurată, putea să ducă la micșorarea dependenței economice față de străinătate și la echilibrarea, într-o oarecare măsură, a balanței comerciale și de plăți a țării.

În ceea ce privește direcțiile dezvoltării industriei pentru necesități interne, trebuie spus că A. D. Xenopol a dat dovadă de inconsecvență. Înainte de 1882, era pentru dezvoltarea tuturor ramurilor industriale care dispuneau de o bază proprie de materii prime, minerale și agricole. Avînd în vedere rezultatele cercetărilor geologice care au constatat că țara noastră e „foarte bogată în minerale: cărbune de pămînt, lignit, petrol, ceară fosilă, marmore din cele mai frumoase, pietre de moară, ape minerale, aur, argint, mercur, plumb, aramă, fier, cobalt pucioasă, gips, alabastru, sare și în sfîrșit cele mai multe și cele mai folositoare din mineralele pămîntului sînt reprezentate la noi cu îmbelșugare”⁴⁶, A. D. Xenopol solicita exploatarea lor grabnică, dat fiind faptul că aceasta reprezintă o însemnată sursă de îmbogățire a țării. „În privința industriei mari — spunea el — în întiul loc avem propus ca mijloc de dezvoltare: exploatarea minelor”.⁴⁷ Propunerea sa de a dezvolta industria extractivă minieră este, după cîte se vede, clar formulată. În schimb, referirile la necesitatea creării întreprinderilor de prelucrare a materiilor prime miniere sînt rare și vagi.

Configurația industrială a României, în concepția lui A. D. Xenopol, nu se rezumă numai la industria minieră, ci acordă o atenție deosebită și exploatărilor petroliere, pornind de la considerentul că „materiiile bituminoase precum și petrolul sau păcura au fost întotdeauna extrase din pămîntul nostru”⁴⁸. Important de subliniat este faptul că, de astă dată, el nu limitează industria petrolieră la exploatarea țiteiului, ci pune, într-un mod mult mai explicit, problema exploatării lui rațională, științifice, prin „înființarea de rafinării”, în vederea măririi capacității de concurență a petrolului românesc pe piața mondială.

În scopul intensificării, în continuare, a producției extractive, îmbunătățirii calității produselor și reducerii costurilor de producție, condiții esențiale, care ar putea atrage atenția apusului asupra produselor industriei noastre, A. D. Xenopol preconiza întreprinderea de stat a unor serioase cercetări geologice, organizarea de școli profesionale care să pregătească cadrele necesare, precum și dezvoltarea căilor de comunicație.⁴⁹

Ca exponent al burgheziei industriale, A. D. Xenopol nu putea să nu-și dea seama că moșierimea și ideologiile ei, pînă în jurul anului 1880,

⁴⁵ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 192.

⁴⁶ Idem, *Studii asupra stării noastre actuale*, în „Convorbiri literare”, nr. 4, 1877, p. 118.

⁴⁷ Idem, *Studii economice*, p. 82.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 219.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 84, 86, 87.

se opuneau dezvoltării industriei extractive. Punînd în lumină această opoziție de interese, afirma că proprietarii se ridicau împotriva creării întreprinderilor miniere de „teamă că minele să nu detrage locuitorii de la munca cîmpului”⁵⁰.

Din motive greu de stabilit cu precizie⁵¹, după 1882, A. D. Xenopol, fără a renunța la ideea necesității industrializării țării pe calea creării și dezvoltării industriei mari, restrînge profilul industriei românești la industriile agricole. În industriile agricole, declara el, „și numai în ele stă viitorul țării noastre, că ele sînt singurul mijloc de a reduce bogăția cea atît de zdruncinată, prin schimbarea condițiilor de producere a singurei sale avuții de pînă acum — cultura cerealelor”⁵².

„Industriile agricole”, în viziunea lui A. D. Xenopol, urmau să se ocupe cu „prefacerea lînei, inului și a cînepii în stofe și frînghii, a grîului în făină, a laptelui în brînzeturi și unt, a cîrnurilor în conserve, a pieilor crude în piei dubite, a coarnelor și unghiilor în clei, a oaselor în genere în fosfor și cîrbune animal, a frunzelor de dud în mătase ... etc”⁵³. Dacă am realiza acest lucru atunci nu am mai fi siliți să „exportăm din țară o mulțime de obiecte brute care se întorc înapoi sub formă lucrată astfel că noi plătim străinătății fasonarea lor pe oînd cea mai elementară economie ne arată că ar fi mult mai folositoare a preface noi înșine materiile prime în obiecte fabricate, cîștigînd tot locuitorii țării noastre cîștigurile fabricațiunei”⁵⁴.

Între acest punct de vedere al lui A. D. Xenopol și cel al reprezentanților burgheziei agrare există o asemănare dar care nu merge pînă la identificare. Ca și Dionisie Pop Marțian, A. D. Xenopol argumenta necesitatea lărgirii sferei industriilor agricole; el nu le mărginea la limitele sufocante ale prelucrării exclusive a materiilor prime brute obținute pe moșiile boierești⁵⁵. În plus, și acest lucru este foarte important, A. D. Xenopol era pentru crearea unor „industrii agricole” care reclamau „mașini mari și complicate și capitaluri de milioane”.

Cu toate acestea, nu putem să nu consemnăm ideea că, vederile sale cu privire la direcțiile dezvoltării industriei noastre naționale, făcute cunoscute după 1882, deși, evident, nu lipsite de realism, judecate ca atare,

⁵⁰ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 86.

⁵¹ I. Veverka, punîndu-și problema cauzelor care l-au determinat pe A. D. Xenopol să oscileze în problema direcțiilor dezvoltării industriei noastre naționale, formulează ipoteza, la care subscriem și noi, că aceasta s-ar datora preocupărilor sale de a găsi soluțiile optime pentru îmbunătățirea situației financiare a țării și de a redresa starea țărănimii, singura clasă, după el, care producea valori reale. În împrejurările în care agricultura s-ar fi redresat, iar industriile agricole ar fi luat avînt, atunci s-ar fi modificat mai bine și structura comerțului exterior, situația țării în ansamblu. Vezi I. Veverka, *Studiu introductiv* la lucrarea A. D. Xenopol *opere economice*, p. 55—57.

⁵² V. C. Buțoreanu și A. D. Xenopol, *Industria berei și impozitul*, p. 16.

⁵³ *Ibidem*, p. 11.

⁵⁴ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 204.

⁵⁵ Vezi N. Marcu și Z. Ornea, *Studiu introductiv* la lucrarea D. P. Marțian *Opere economice*, Ed. Științifică, 1961, p. 36.

sînt, indiscutabil, mai puţin înaintate decît cele înserate în lucrările apărute pînă la data respectivă.

Concepţia industrialistă a lui A. D. Xenopol nu poate fi înţeleasă şi apreciată la justa ei valoare decît dacă explicaţiile, larg fundamentate, date necesităţii obiective a industrializării României, le conjugăm cu cele referitoare la posibilitatea realizării ei practice.

Pe acest plan al transformării necesităţii în posibilitate, el pune în circulaţie oîteva raţionamente semnificative pentru definirea atitudinii sale faţă de politica economică ce trebuia adoptată de către ţara noastră în vederea propăşirii industriei naţionale.

De la început, precizăm că A. D. Xenopol a fost adeptul politicii protecţioniste, în accepţiunea cea mai largă a cuvîntului. Orientarea sa spre protecţionism a fost, iniţial, determinată de contactul cu ideile economice ale lui List şi Carey. Dar convingerile protecţioniste s-au format abia în timpul cunoaşterii temeinice a realităţilor economice româneşti din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în focul luptei împotriva liberschimbismului⁵⁶ promovat în ţara noastră de burghezia agrară, comercială şi de moşierime prin reprezentanţii ei.

Dovada forţei cu care situaţia economică a României a acţionat asupra concepţiei lui A. D. Xenopol, imprimîndu-i în general un caracter protecţionist, este aceea că, la începutul activităţii sale ştiinţifice, apăra ideea necesităţii şi posibilităţii aplicării, atît a protecţionismului intern, cît şi extern. În recenzia lucrării „*Convorbiri economice*” a lui I. Ghica, el scria: „De altă părere sîntem însă asupra ... concurenţei exterioare. Domnia-sa (I. Ghica) susţine liberul schimb şi crede că iarăşi numai prin energia individuală vom învinge concurenţa cea uriaşă, nu a indivizilor, ci a produselor străine; aici credem că se înşeală, pentru că avantajele nu mai sînt în partea noastră, ci în partea ţărilor civilizate; număr, ghibăcie, ştiinţă, maşine ce economisesc munca etc., etc., toate acestea fac ca noi să nu putem produce deodată, tot aşa de bine şi tot aşa de ieftin ca ţările străine”⁵⁷. Aceasta fiind realitatea, „pînă oînd vom fi în stare (să producem mai bine şi ieftin) va trebui, în dauna publicului, să scumpim produsele industriale străine cu taxe impuse la frontieră, pentru a face mai avantajoasă cumpărarea produselor analoage ale industriei noastre”⁵⁸.

În anii imediat următori încheierii convenţiei cu Austro-Ungaria, copleşit de consecinţele ei nefaste pentru ţara noastră, A. D. Xenopol renunţă a mai susţine protecţionismul la graniţă pe motiv că „Pozitia noastră po-

⁵⁶ Lupta împotriva teoriilor şi politicii liberschimbiste nu a fost de loc uşoară, dacă ne gîndim că asemenea idei erau dominante în vremea sa, şi mai ales dacă avem în vedere că A. D. Xenopol era legat de „Junimea” ale cărei opinii făceau notă discordantă cu ale sale. (Vezi N. Gogoneaţă şi Z. Ornea, *A. D. Xenopol, Concepţia socială şi filozofică*, p. 100—102.) În ciuda acestor impedimente, destul de serioase, el a criticat, cu argumente zdrobitoare, liberschimbismul în general, dezvăluind caracterul lui cosmopolit (Vezi A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 34—37).

⁵⁷ A. D. Xenopol, *Convorbiri economice de Ion Ghica*, în „*Convorbiri literare*”, nr. 1, 1872, p. 33.

⁵⁸ *Ibidem*.

litică ne va împiedica pentru totdeauna de a ne apăra prin taxe protecționiste. Toată viața noastră industrială nu se poate aștepta decât la protecțiunea internă”⁵⁹. Evident, această poziție este neștiințifică.

În deceniul al IX-lea al secolului al XIX-lea, și aceasta este o nouă dovadă a probității sale științifice, A. D. Xenopol se reîntoarce la vechea poziție protecționistă progresistă cerînd expres „răspuns la măsuri arbitrare și dăunătoare prin represalii egale”⁶⁰, care trebuie să fie atît de radicale, încît să meargă pînă la sistarea importului oricărui mărfuri din țările care nu vor să-și modifice politica față de noi. „Deși sîntem mici și slabi — nota el — nu cred că este demn de a pleca capul și de a deveni cu consimțămîntul nostru robii străinului, și este mai frumos a muri cu vrednicie decât a trăi ca un mișel”⁶¹.

După cum se observă, pornind de la propria noastră experiență istorică, A. D. Xenopol insistă în mod deosebit ca la temelia relațiilor economice internaționale să stea principiul după care „fiecare popor are dreptul să trăiască cum o înțelege el, în țara pe care o ocupă; că nimeni nu are dreptul de a-l sili a primi o stăpînire străină, chiar oînd această stăpînire s-ar înfățișa cu steagul alb într-o mîină și cu mărfuri în cealaltă, că în sfîrșit nici un popor nu poate fi constrîns a intra în alte legături... decât în acele pe care el le îngăduie din libera sa voință”⁶². Independența și suveranitatea națională, reciprocitatea în relațiile economice externe, neamestecul în treburile interne, integritatea teritorială, dreptul popoarelor de a-și hotărî singure soarta și de a alege partenerii cu care să facă schimburi internaționale sînt principii care tot mai greu puteau fi nesocotite, lucru pe care A. D. Xenopol l-a înțeles foarte bine.

Dacă am admite ipoteza să sistemul național de economie politică a lui List și Carey a avut o influență determinantă asupra concepției lui A. D. Xenopol, atunci ar fi foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de explicat evoluția sa sinusoidală în problema protecționismului extern, evoluție cauzată, așa cum am văzut, de modificările survenite în conjunctura internă și internațională a României de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Prin urmare, fără a nega influența însemnată pe care au avut-o List și Carey, concluzia care se impune a fi reținută este: convingerile protecționiste ale lui A. D. Xenopol sînt expresia realităților românești, pe care le-a cunoscut în profunzime și pe care le dorea schimbate în bine, prin industrializare, la adăpostul unei raționale politici protecționiste.

Acordînd, așa cum am văzut, o mare atenție problemelor creării și dezvoltării unei industrii proprii, A. D. Xenopol, conștient că agricultura

⁵⁹ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 255.

⁶⁰ *Idem*, *Politica străină și Europa*, „Economia națională”, an. IX, nr. 27, 1885, p. 314.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² A. D. Xenopol, *Turburările politice europene*, în „Noua revistă română”, nr. 17, 1909, p. 259.

va rămîne încă mulți ani „îndeletnicirea cea mai productivă a poporului nostru“⁶³, a dat o importanță deosebită și problemei agrare.

Cu istoria în mîna a arătat că „proprietatea mare actuală de la noi s-a alcătuit din înghițirea treptată și repetată a pîrticelelor celor mici stăpînite de răzeși ... «Forma» nesilirii și neasupririi ascundea întotdeauna o înstrăinare constrînsă“, cauzată fie de nevoia țaranului „fără milă exploatat de cel mare și potrivit“, fie de folosirea forței de către boieri împotriva țaranilor, fie de vînzările ascunse „sub chipul daniilor pentru a înlătura dreptul de răscumpărare din partea consătenilor“, fie de întrebuintarea unor „manopere viclene pentru a pune mîna pe moșiile răzăsești. Dacă se adaugă pe lîngă aceste mijloace piezișe bătăile și silniciile fățișe, vom avea înmănușiate mijloacele prin care s-a ajuns la constituirea celei mai însemnate pîrți din proprietatea mare“⁶⁴. După cum se vede, cercetarea genezei marii proprietăți feudale îl conduce pe A. D. Xenopol la concluzia, pe care nu ezită să o consemneze, că aceasta s-a format de-a lungul timpului, pe calea uzurpării proprietății țărănești .

Uzurparea proprietății țărănești este cauza care a făcut ca țărănimea să cadă „tot mai adînc sub călcîiul claselor conducătoare“⁶⁵. Cunoșcînd situația socială și economică a țaranului român, nu la suprafață, ci în adîncime, A. D. Xenopol afirma răsplat că „sînt atît de numeroase neajunsurile ce lovesc în viața țaranului, încît este aproape cu neputință a le înșira pe toate“⁶⁶. De aici și dificultatea de a ști „de unde să începi a lecui o boală atît de învechită“⁶⁷.

A. D. Xenopol, situîndu-se pe pozițiile burgheziei industriale insuficient dezvoltată, economic și politic, care în unele privințe avea interese comune cu cele ale moșierimii, deținătoare încă a unor poziții importante în viața economică și politică a țării, într-adevăr nu a reușit chiar de la început să găsească calea cea mai justă pentru rezolvarea problemei țărănești.

În primul deceniu al secolului al XX-lea, el era categoric împotriva împrumutării țaranilor. Ideea că țaranul ducea lipsă acută de pămînt era socotită „greșită din rădăcini“. El credea că „cea ce trebuie țaranului nu este pămîntul în proprietate, cît condiții mai bune pentru a se putea folosi de pămînturile proprietății mari“⁶⁸. Această concluzie are ca suport teoretic argumentele că nu toți agricultorii trăiesc din pămînt⁶⁹; că însăși

⁶³ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 77.

⁶⁴ *Idem*, *Proprietatea cea mare și cea mică în trecutul țărilor române*, Iași, 1913, p. 16.

⁶⁵ *Idem*, *Istoria ideilor mele*, în I. E. Torouțiu: *Studii și documente literare*, vol. IV, p. 415.

⁶⁶ *Idem*, *Mijloace de îndreptare ale stării țărănimii române*, Iași, 1907, p. 1.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 2—3.

⁶⁹ A. D. Xenopol are în vedere pe arendași care, după el, s-au îmbogățit fără să aibă pămînt în proprietate, ci punînd plugul în pămîntul altora. Dar el nu arată cum s-au îmbogățit practic arendașii.

reforma de la 1864 a urmărit nu numai împrumărirea, și nu în primul rând aceasta, ci dezrobirea brațelor, lichidarea clăcii „sistem barbar și medieval de exploatare a omului prin om, rămășiță a șarbiei vremurilor vechi și înrudită cu scîrboasa robie“ ; că dacă s-ar face împrumărirea tuturor țăranilor atunci ar dispărea proprietatea cea mare, iar proprietatea cea mică, din cauza agriculturii primitive ce o practică, nu ar putea asigura exportul, plata dobînzilor datoriei publice, „fapt care în cele din urmă ar duce la supunerea României unei oărmuiri străine“⁷⁰.

Respingînd împrumărirea ca soluție a îmbunătățirii soartei țăranilor, nu însemnează că A. D. Xenopol lasă în suspensie problema țărănească. Dimpotrivă, găsește că aceasta se poate rezolva prin: înființarea băncilor rurale care „ar avea drept menire a ajuta cu împrumuturi, încuviințate în cele mai ușoare condiții cu putință, pe țărani ... în primul loc la luare în arendă a moșiilor și în al doilea rând la cumpărarea de pămînturi“⁷¹; reglementarea tocmelilor agricole de către Stat; abrogarea datorilor care apasă „ca un munte“ asupra țăranilor; încurajarea industriilor agricole; organizarea „școalelor de agricultură județene sau de plasă“⁷² etc. Ne apare oît se poate de limpede că în acest fel nu era posibil să se îmbunătățească situația materială a țăranilor. Măsurile preconizate de A. D. Xenopol nu depășește limitele burgheze. Dacă ele ar fi fost aplicate, nu ar fi venit în întîmpinarea necesităților vitale ale țăranilor, ci în întîmpinarea marilor proprietari. Așadar, A. D. Xenopol nu urmărea lichidarea exploatării țăranilor, ci înlocuirea sistemului „barbar și medieval de exploatare a omului prin om“ cu exploatarea capitalistă limitată pe oît posibil de Stat.

Poziția afișată de A. D. Xenopol în timpul seismelor sociale din 1907 nu poate fi cotată însă ca o demagogie, ci ca o expresie a limitelor clasei de pe pozițiile căreia studia realitatea. Burghezia industrială înspăimîntată de marea convulsie socială nu putea în mod obiectiv să vină cu soluții radicale în favoarea țărănimii și împotriva moșierimii fiindcă ar fi lovit direct în regimul politic burghezo-moșieresc. Abia mai tîrziu, în pragul primului război mondial, burghezia liberală începe să agite ideea împrumării țăranilor. În aceste noi împrejurări istorice și sociale, A. D. Xenopol retractează cele spuse în 1907 și susține ideea că „Pe țărani noștri trebuie să-i răsplătim printr-o împrumărirea reală. Reformele liberalilor trebuiesc înfăptuite... A lăsa țărănimia în părăsire este o crimă“⁷³. Buna sa credință este subliniată de faptul că preconiza o împrumărirea reală „și nu un simulacru“⁷⁴.

⁷⁰ A. D. Xenopol, *Mijloacele de îndreptare ale stării țărănimii române*, p. 3—4.

⁷¹ Idem, *Banca rurală*, în „Românul literar, politic și religios“, tomul VI, 1907, p. 81.

⁷² Idem, *Școala rurală*, în „Românul literar, politic și religios“, tomul VI, 1907, p. 313.

⁷³ „Universul“, an. XXXII, nr. 55, 26.II.1914.

⁷⁴ Vezi N. Gogoneață și Z. Ornea, *A. D. Xenopol, Concepția socială și filozofică*, p. 105—107.

Dacă în ceea ce privește problema țărănească A. D. Xenopol a avut, așa cum a rezultat din cele de mai sus, o orientare contradictorie, determinată de dinamica raporturilor de clasă, de contradicțiile clasei în numele căreia vorbea, în privința necesității dezvoltării intensive a agriculturii, s-a situat, statornic, pe o poziție progresistă. El cerea cu insistență dezvoltarea intensivă a producției agricole convins fiind că „agricultura a ajuns în zilele noastre o știință”⁷⁵; că înlocuirea culturii extensive „care produce cereale de calitate proastă cu una intensivă care, îmbunătățindu-le calitatea”, poate să mărească capacitatea mărfurilor noastre agrare, „de a concura cu produsele similare străine”; că față de agricultura extensivă care „ruinează pământul”, agricultura intensivă „îi economisește puterile”; că practicînd o agricultură intensivă am avea „mai mult loc pentru pășune și am înlesni creșterea animalelor”⁷⁶; că în condițiile unei dezvoltări intensive a agriculturii, sursele de câștig s-ar împărți asupra unui număr mai mare de produse și dacă unul sau două ar da greș s-ar despăgubi asupra celorlalte”⁷⁷.

Transformarea agriculturii extensive în agricultură intensivă, mai ales la noi „unde s-a parcelat pământul prin împrăștierea țăranilor”⁷⁸, este necesară și totodată urgentă: astfel, nu se pot îmbunătăți condițiile de viață ale țăranilor și nu poate să se dezvolte rapid industria națională, chezașia propășirii economiei în general, a ridicării agriculturii „din decăderea în care se află” în special.

Concluzia care se degajă din analiza pe care o face problemei agrare, în sensul larg al noțiunii, precum și diferitelor aspecte referitoare la infrastructură, asupra cărora nu ne putem opri din lipsă de spațiu, este aceea că, în concepția lui A. D. Xenopol, diferitele ramuri ale producției materiale nu sînt decît compartimente, organic legate între ele, ale complexului economic național. Unul din cele mai mari merite ale lui A. D. Xenopol este tocmai acesta, că a înțeles și fundamentat ideea potrivit căreia agricultura, comerțul, transporturile etc., verigi importante ale economiei naționale, nu se pot dezvolta rapid și multilateral decît în condițiile în care industria autohtonă deține rolul conducător.

Interesul cu care a fost și este studiată opera economică a lui A. D. Xenopol, croită pe dimensiuni largi, pe măsura personalității sale științifice, este justificat, întîi de toate, de faptul că face o amplă și corectă analiză situației economice a României din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și stabilește coordonatele esențiale ale politicii economice, care putea să ne asigure progresul multilateral. Dar nu-i mai puțin adevărat că ea reține atenția și pentru multiplele și interesantele aspecte de teorie economică.

Economist al producției prin excelență, A. D. Xenopol cercetează cu atenție natura și rolul muncii productive în procesul de creare a valorii.

⁷⁵ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 80—81.

⁷⁶ V. C. Buțureanu și A. D. Xenopol, *Industria berei și impozitul*, p. 11, 14.

⁷⁷ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 77.

⁷⁸ V. C. Buțureanu și A. D. Xenopol, *Industria berei și impozitul*, p. 11.

El pune la baza valorii mărfurilor munca productivă. Munca creatoare de valoare o privește sub un dublu aspect — muncă brută și muncă inteligentă. Prin muncă brută înțelege munca pe care o prestează agricultorul, iar prin muncă inteligentă, munca care se efectuează în industrie. „Munca agricultorului care produce numai lucruri brute, de rînd, poate fi făcută de orișicine cu puțină rutină și fără nici un soi de învățătură. Munca industrială, fiind inteligentă, trebuie studiu pentru a se putea deprinde cu ea.”⁷⁹ Deci, A. D. Xenopol se apropie de înțelegerea noțiunilor de muncă simplă și muncă complexă. Afirmatia că munca simplă se întâlnește numai în agricultură, iar munca inteligentă numai în industrie este exagerată, însă justificabilă dacă o privim prin prisma preocupărilor sale centrale — acelea de a demonstra necesitatea și urgența cu care trebuiește înfăptuită industrializarea.

Analiza muncii creatoare de valoare sub aceste două aspecte este premiza de la care pornește în cercetarea legăturii care există între legile schimbului de mărfuri, în speță între legera valorii, legea cererii și a ofertei etc... și munca producătorului de mărfuri. Trebuie să spunem că această problemă deosebit de importantă este pusă de către A. D. Xenopol într-un mod destul de just. După părerea sa, țările în care agricultura rămîne ramura de bază a economiei „vor da cantități enorme de muncă brută (simplă) pentru o cîtime foarte mică de muncă inteligentă (complexă)”⁸⁰. Deși nu merge mai departe cu raționamentul, nu dezvoltă această idee, sîntem totuși de părere că el a sesizat faptul că pe piață se schimbă cantități de muncă egale și că munca complexă se reduce la muncă simplă. A. D. Xenopol este unul dintre gînditorii români care a precizat că pe piață o marfă se schimbă pe altă marfă, întrucît la baza acestei egalități stă un element comun — munca omenească.

În privința mărimii valorii, A. D. Xenopol are, de asemenea, idei riguroase din punct de vedere științific. Conform concepției sale, mărimea valorii mărfii „...este reprezentată prin cheltuielile producției sale adică prin munca ce ar trebui întrebuintată pentru a produce încă o dată și încă o dată rezultatul produs”⁸¹. Spre deosebire de Carey, care confundă mărimea valorii mărfurilor cu costul capitalist al mărfii, A. D. Xenopol definește mărimea valorii prin costul ei social, adică prin cheltuielile de muncă sociale. În această privință, a determinării mărimii valorii mărfii nu este lipsit de interes să arătăm că el vede legătura cauzală care există în mod obiectiv între productivitatea muncii și costul social al mărfii. Își dă seama că productivitatea muncii se găsește în raport invers proporțional cu mărimea valorii, că „legea generală a propășirii economice merge spre ieftinirea obiectelor fabricate”⁸², și asta pentru că industria „întrebuintează mașini care ușurează producția și munca într-un mod însemnat și ief-

⁷⁹ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 14.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Idem*, *Tratatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, în „Convorbiri literare”, nr. 17, 1870, p. 276.

⁸² *Idem*, *Studii economice*, p. 175.

tinește deci în proporție valoarea produselor⁸³. Problema raportului dintre munca productivă și valoare, între productivitatea muncii și mărimea valorii este analizată de A. D. Xenopol nu de dragul de a face pur și simplu teorie, ci pentru a arăta că sporirea rodniciei muncii, factor fundamental de care depinde propășirea noastră economică, îmbunătățirea locului României în economia mondială nu putea avea loc fără industrializare.

La aceste merite pe care le are A. D. Xenopol în explicarea valorii mărfurilor, vin să se adauge și altele, care nu sînt mai puțin importante. Ne referim la încercarea sa de a dezvălui o serie de aspecte ale salariului nominal, expresie bănească a valorii forței de muncă. În acest sens, menționăm că A. D. Xenopol nu operează cu noțiunea de salariu nominal, însă explicațiile date acestei chestiuni ne îndreptățesc să afirmăm că și în această direcție gîndirea sa are o serie de elemente valoroase care merită a fi subliniate. Mai întîi, trebuie să evidențiem ideea că, după părerea sa, salariul nu reprezintă decît minimum necesar întreținerii muncitorului „din acest cîștig atît de minim trebuie să mîncînce, să se îmbrace și să petreacă, căci petrecerea este tot atît de necesară omului ca și mîncarea și îmbrăcămîntea”⁸⁴. A. D. Xenopol s-a apropiat de cunoașterea sferei bunurilor materiale care determină valoarea forței de muncă. Din explicațiile pe care le dă muncii inteligente (complexe) care nu poate fi prestată decît după ce, în prealabil, se efectuează un studiu pentru a o deprinde, că aceasta „este mai grea, mai fină și prin urmare mai bine plătită”⁸⁵, reținem ideea că A. D. Xenopol include în noțiunea de valoare a forței de muncă, pe lîngă cheltuielile cu hrana biologică și spirituală, și cheltuielile cu calificarea.

Meditațiile cu privire la salariu reprezintă, pentru noi, tot atîtea argumente care vin în sprijinul afirmației făcute mai sus cu privire la faptul că A. D. Xenopol a conturat relativ just mărimea valorii forței de muncă, fără să facă referiri exprese la această noțiune. În problema valorii forței de muncă și a salariului, gîndirea sa economică are și un alt merit, acela că a sesizat legătura dialectică care există între aceste două categorii. Asemeni multor gînditori burghezi care în procesul cunoașterii s-au oprit la observarea fenomenelor de suprafață, A. D. Xenopol vorbește și el de preț al muncii și nu de preț al forței de muncă. După el, reducerea orelor de muncă are drept consecință sporirea prețului muncii. Ce înseamnă reducerea orelor decît sporirea prețului muncii, spunea A. D. Xenopol, „deoarece patronul plătește acelaș salar pentru un număr mai mic de ore de muncă”⁸⁶. Deși consideră salariul ca preț al muncii și nu ca expresie bănească a valorii forței de muncă, are totuși meritul de a fi arătat că „prețul (prețul muncii — *n.a.*) este supus schimbărilor după timpuri și locuri”⁸⁷. Cu alte cuvinte, își dă seama că mărimea salariului depinde de gradul de

⁸³ A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 175.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 10.

⁸⁵ *Idem*, *Studii economice*, p. 14.

⁸⁶ *Idem*, *Mijloacele de îndreptare ale stării țărănimii române* p. 11—12.

⁸⁷ *Ibidem*.

dezvoltare a producției capitaliste și că pe aceeași treaptă de dezvoltare a acesteia există deosebiri naționale între salarii.

Pe linia aceluiași străduințe de a demonstra utilitatea și oportunitatea industrializării noastre, se înscriu și reflecțiile cu privire la bani. În concepția sa, banii nu sînt altceva decît o „marfă în adevăr, o marfă sui generis, o marfă care înlesnește schimbul tuturor celorlalte mărfuri, o marfă care este totdeauna un instrument de circulație”⁸⁸. Avînd în vedere că A. D. Xenopol pune la baza valorii mărfurilor munca omenească, iar banii îi consideră drept o marfă, un echivalent al celorlalte mărfuri, putem să afirmăm că el s-a apropiat într-o oarecare măsură de înțelegerea esenței banilor. A. D. Xenopol nu se mulțumește numai a face observația că banii sînt o marfă, ci încearcă să explice valoarea acestei mărfi în strînsă legătură cu legile schimbului. Iată ce spune în această direcție: „aurul fiind rar, sau lipsind chiar cu totul, trebuie să-l aducem în țară ca o marfă al cărui preț este supus legii, ofertei și a cererii și deci variază”⁸⁹; iar mai departe notează că „era natural ca el să se scumpească; într-adevăr, moneda de aur este cerută mai mult decît se oferă...”⁹⁰. Folosind o asemenea manieră de cercetare, A. D. Xenopol a reușit să se ridice la nivelul înțelegerii într-o măsură însemnată a uneia din cele mai importante probleme ale științei economice și anume: problema oscilării prețului aurului în jurul valorii, oscilare determinată de cerere și ofertă. El vede că pe piața mărfurilor prețul aurului oscilează, dar nu arată că oscilațiile sînt determinate de creșterea sau scăderea forței productive a muncii în ramura de extracție și prelucrare a aurului. Analizînd banii în legătură cu legile schimbului, pe lîngă observațiile făcute cu privire la oscilațiile prețului aurului în jurul valorii, reușește să evidențieze și principalele funcții pe care le au ei. Este vorba de funcția-măsură a valorii sau cum o numește A. D. Xenopol echivalent al celorlalte valori și funcția mijloc de circulație. Deși nu a enunțat toate funcțiile banilor, iar cele enumerate nu le-a analizat în profunzime, el se situează totuși, și în această privință, printre reprezentanții de frunte ai gîndirii economice românești.

Pe aceeași poziție progresistă rămîne și atunci cînd analizează unele aspecte ale capitalului de împrumut. În acest sens, afirmă că în „țara bogată banul va fi ieftin, adică recompensa dată pentru întrebuintarea lui va fi foarte mică”⁹¹... Altfel spus, cu cît capitalul de împrumut va crește și cererea va fi mai mică, dobînda va fi mai mică și invers. Meritul lui A. D. Xenopol este acela că a văzut legătura care există în mod obiectiv între capital de împrumut și dobîndă, dar nu a înțeles că dobînda este o parte a plusvalorii pe care o încasează proprietarul capitalului de împrumut.

⁸⁸ A. D. Xenopol, *Tratatul de economie politică al D-lui Ion Strat*, în „Convorbiri literare”, nr. 17, 1870, p. 276.

⁸⁹ *Idem*, *Industria mătasei*, Buc., Sococ, 1896, p. 49.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 58.

⁹¹ *Idem*, *Studii economice*, Tipografia „Steaua României”, Iași, 1879, p. 15 (această idee nu mai apare în ediția de la Craiova, 1882.)

Cele arătate ne conduc la concluzia că teoria abstractă a categoriilor economice a fost subordonată de către A. D. Xenopol rezolvării unor probleme pe care le reclama practica socială. „Economia politică — spunea el — nu trebuie să uite că ea nu se poate mișca în regiunea curată a teoriei, și că lăsînd să-i scape lumea reală de sub picioare, ea plutește în vînt și nu mai are nici o temelie serioasă.”⁹² Categoriile economice despre care am vorbit au constituit obiectul preocupărilor sale teoretice numai pentru a-și pregăti argumentele științifice cu care să susțină ideea creării unei industrii naționale, pe calea protecționismului, idee care străbate ca un fir roșu întreaga sa operă economică. „Să căutăm a potrivi gîndurile teoretice — declara el — așa ca să poată explica viața reală.”⁹³

În același timp, considerăm necesar să subliniem ideea că în cea mai mare parte explicațiile cu privire la categoriile economice studiate nu sînt originale. Originalitatea gîndirii sale economice este dată de preocuparea de a cerceta realitatea economică obiectivă din România timpului său și de a răspunde unor chestiuni pe care ea le pune la ordinea zilei. Tocmai acestea sînt elementele de o excepțională însemnătate teoretică și documentară, care îl situează pe A. D. Xenopol printre cei mai de seamă cugetători ai veacului al XIX-lea, printre cei mai mari patrioți și savanți ai națiunii române.

A. D. Xenopol, cu deplină încredere în capacitățile cognitive și productive ale națiunii noastre afirma că „Evoluția viitoare a poporului român îl înalță fără încetare din pulbere către soare, la lumină... din sărăcie lucie către bunăstare, din înjosire și robie către mîndrie și vrednicie economică”⁹⁴.

Industrializarea României și dependent de aceasta, dezvoltarea corespunzătoare a celorlalte ramuri ale producției materiale și spirituale pentru care a militat A. D. Xenopol, avea să cunoască o amplă desfășurare, structural nouă, pe baze sociale, materiale și ideologice radical deosebite și la proporții cu adevărat naționale, abia după 23 august 1944. Grație industrializării socialiste, inspirată și condusă de Partidul Comunist Român, România nu mai îndeplinește astăzi în „concertul popoarelor europene” rolul de furnizor de „muncă manuală, brută și grosolană”. Ea a intrat în rîndul națiunilor cu o economie modernă, dinamică și cu o cultură înfloritoare. Industria, și o dată cu ea întregul complex economic național, va înainta sigur și în viitor, cu pași fermi, către piscurile înalte ale civilizației, spre care cu gîndul și fapta s-au îndreptat cei mai luminați și devotați fii ai patriei noastre.

⁹² A. D. Xenopol, *Studii economice*, p. 256.

⁹³ *Ibidem*, p. 257.

⁹⁴ *Idem*, *României și Austro-Ungaria*, Iași, 1914, p. 26.